

Sakknyelv, Kéziszótár, Nagyszótár^{*}

1. Másfél évszázaddal ezelőtt fontos események történtek a magyar sakkirodalom és sakknyelv szempontjából. Éppen 150 éve, 1860-ban indult újtára az első magyar sakkrovat, a Vasárnapi Újságé. Ezt Rozsnyay Mátyásnak és Cseresnyés Istvánnak (a leendő rovatvezetőnek) az előző évben írt cikkei készítették elő (Rozsnyay 1859, Cseresnyés 1859). Ugyancsak 1860-ban jelent meg a második (akkor elsőnek hitt) magyar nyelvű sakk-könyv, Max Lange német nyelvű műve nyomán, szintén Rozsnyay Mátyás munkájaként (Rozsnyay 1860). (A valóban első magyar sakk-könyvről és szakirodalmáról l. Horváth 2010b, 2010c). Mindez, természetesen beleértve magának a rovatnak a tevékenységét is, hatalmas szerepet játszott a magyar sakkterminológia tudatos megalapozásában.

Előadásom nem történeti visszatekintéssel köszönti a jeles évfordulót, hanem a mai magyar sakkterminológiáról szól. Pontosabban azzal foglalkozik, hogyan kezeli a sakkszókincset a Magyar

^{*} Előadásként elhangzott az MTA Nyelvtudományi Intézetében, 2010. február 18-án.

értelmező kéziszótár megújított változata (= ÉKsz.²), valamint A magyar nyelv nagyszótárának az eddig megjelent, *a, á* kezdőbetűs szócikkanyagot tartalmazó (II.) kötete (= Nszt.).

A téma kiválasztásakor még úgy gondoltam, hogy lehetőleg teljes áttekintést adok a sakknyelv szempontjából a két szótár (megjelent) anyagáról. Hamar be kellett azonban látnom, hogy a rendelkezésemre álló idő, illetőleg terjedelem ehhez kevés. Kénytelen voltam tehát rostálni. A válogatás során pedig ugyanolyan igazságtalanságot követtem el, amelyet hasonló helyzetben mások is: elsősorban azokra a részletekre összpontosítottam, amelyekkel kapcsolatban hibát, pontatlanságot, következetlenséget észleltem, illetőleg amelyekre vonatkozólag tényleges hiba jelentéssel nélkül is szeretnék javaslatot tenni a szótári anyag vagy megoldás módosítására. Az sem egészen igazságos, hogy a két szótár vizsgált részleteit a tudománytörténetet mellőzve, a megfelelő lexikográfiai előzmények nélkül ítélem meg. Mindezt elismerve mégis bízom abban, hogy kritikai megjegyzéseim és egyéb javaslataim, felvetéseim hozzájárulhatnak a Kéziszótár leendő újabb kiadásának javításához, és figyelembe vehetők a Nagyszótár további köteteinek írása közben.

Elemzésem középpontjában a Kéziszótár áll, hiszen annak az anyaga teljes. A Nagyszótárra azonban nem csupán az *a, á* kezdető címszavakkal kapcsolatban utalok: néha ez máshol is szükséges, olykor pedig a Kéziszótár elemzése olyan ötletet sugallt számomra, amelynek érvényesítésére talán a Nagyszótár a megfelelőbb közeg.

A két szótár sakknyelvi anyagának összegyűjtésében nagy segítségemre volt az a keresőprogram, amelyet nagyszótári kollégám, Mártonfi Attila fejlesztett ki. Munkáját ezúton is köszönöm.

A sakknyelvi szemlélet olyan esetekkel kezdem, amelyekben a kívánt terminus, illetőleg jelentés megvan a szótár(ak)ban, de szerepeltetése valamilyen szempontból véleményem szerint javításra szorul. Ezután a hiányzó sakknyelvi jelentésekkel, majd a címszóhiánnyal, valamint a felesleges címszó többlettel foglalkozom. Kitérek azokra az esetekre, amelyekben a szavak a sakkterminológiából kilépve az élet és a nyelvhasználat más területeire is átkerültek. Az áttekintést egy kis függelékkel zárom: abból adok ízelítőt benne, hogyan jelenik meg a sakkozás a sakkterminológiától többé-kevésbé függetlenül a nagyszótári példamondatok között.

2. Ha a sakknyelvi vonatkozású **címszó**, illetve **jelentés megvan** a Kéziszótárban, akkor hibaforrásként a jelentés megfogalmazása vagy a lexikográfiai minősítés jön számításba.

2.1. A hibás **jelentésadás** örvendetesen ritka. Kiemelésre érdemesnek az *áldozat* esetét tartom, annál is inkább, mivel a Nszt. is követi az ÉKsz.² meghatározását: 'sakkban későbbi előnyért elvesztésre szánt báb(bal való lépés)'. Véleményem szerint a zárójelet törölni kellene. A sakknyelvben az *áldozat* a cselekvést, a báb feláldozását jelenti, magát a bábót nem. Mondhatunk ugyan olyasmit, hogy „sötét *áldozatul* kínálta bástyáját”, de ebben a kiemelt szó nem terminus, használata nem tér el a szokványos köznyelvi kontextusban megfigyelhetőtől, voltaképpen akár esetlegesnek is mondható, hogy itt éppen a sakkozással kapcsolatos szövegkörnyezetben bukkan fel. – A jelentés megadása egyébként a zárójelezés eltüntetésével sem válik tökéletessé, mivel csak az „aktív áldozat” típus képviseli. A sakkban pedig van „passzív áldozat” is: ez a figura ütésben hagyása; éppen úgy jellemzője a szándékosság, mint az aktív áldozatnak. A szótárakba a meglévő helyett tehát ilyenféle meghatározást javasolok: '<sakkban> egy báb szándékos ütésbe állítása vagy ütésben hagyása későbbi előny, cél érdekében'.

Megemlítem a *lecserél* esetét is. A Kéziszótárban a sakknyelvi jelentés megfogalmazása voltaképpen nem hibás, mégsem szerencsés: '<sakkfigurát> az ellenfél hasonló értékű figurájáért feláldoz'. A hasonló érték és a feláldozás mozzanata kissé ellentmond egymásnak, ezért a *feláldoz* igét jobb volna kicserélni, helyébe az *odaad* igét javaslom.

A *susztermatt* jelentése a Kéziszótárban így szerepel: '(kezdő játékosnak) a megnyitás után néhány lépéssel adott matt'. Ez a meghatározás erősen pontatlan. A sakkban a *megnyitás* nem a játék megkezdésének pillanatát, hanem a játszma első szakaszát jelenti, és az akár a 20. lépésig is eltarthat. A klasszikus *susztermatt*ot viszont a 4. lépésben adják. Az idézett definíciónak az az árnyoldala is

megvan, hogy maga a *sakk* szó nem szerepel benne: ez a sakkszókincs elemeinek számítógépes reszésekor hátrányt okoz.

2.2. A sakknyelvi szavak, jelentések **lexikográfiai minősítések** a szócikkíróknak, szerkesztőknek dönteniük kell abban a kérdésben, hogy a sakkot sportnak, játéknak vagy mindkettőnek tekintik-e. Többféle válasz is adható, így többféle út is járható. Ilyennek mondható a Kéziszótáré is: többnyire a „sportnyelvi”, néha a „játéknyelvi” minősítést használja, olykor (pl. a kártyanyelvvél való kombinációban) mindkettőt. A teljes uniformizálás kerülése persze esetenként nehéz döntést igényel, amelynek helyessége természetesen vitatható. Magam is nemegyszer vitába szállnék a szótár állásfoglalásával, de igazán hibásnak csak a *huszár* és az *időzavar* sakknyelvi jelentésének „játéknyelvi” minősítését tartom. Ha a sakknyelv elemeire a szótár (helyeselhetően) alkalmazza a „sportnyelvi” minősítést, sőt azt preferálja, akkor a *huszár* és az *időzavar* esetében is feltétlenül ez volna a helyénvaló. A *huszárt* illetően már csak azért is, mert a többi figuránév a „sportnyelvi” minősítést kapja.

Egy másik figuránév, a *paraszt* esetében nem az említett dilemma okoz gondot, hanem az, hogy a sakknyelvi 'gyalog' jelentés a „sportnyelvi” mellé a „régies” minősítést kapja. Ez nem tükrözi híven a valóságot: a *paraszt* ebben a jelentésben a nem versenyzők szóhasználatában nagyon is eleven. Úgy kellene minősíteni, mint a *ló* 'huszár' jelentését: a „sportnyelvi” mellett „bizalmas”-nak.

3. Jelentéshiányról olyankor beszélek, ha egy lexéma a sakknyelvben ismert jelentése nélkül szerepel a szótár címszavaként. Az ilyen esetek megítélése gyakran vitatható: nemegyszer nehéz megmondani, hogy a hiány hibának tekinthető-e, hiszen lehetséges, hogy a szótár indokoltan mellőzi a keresett jelentést. A kihagyás oka lehet a jelentés ritka előfordulása, illetve belterjesen szaknyelvi volta. – Az előadásomban szereplő témák közül éppen a jelentés felvétele az a kérdés, amelyben a Kéziszótár és a Nagyszótár a leginkább eltérhet egymástól. A Nagyszótár terjedelme, szócikkeinek differenciált jelentésszerkezete jobban kedvez a sakknyelvi jelentésárnyalatok megjelenítésének, mint a tömörségre törekvő Kéziszótár. Vannak tehát olyan esetek, amelyekben a jelentés hiánya a Kéziszótárt vizsgálva tűnt fel számomra, de szerepeltetését inkább a Nagyszótárban tartom lehetségesnek, sőt olykor akár elvárhatónak.

A hiányzó jelentések példasorát azzal kezdem, hogy az ÉKsz.² nem adja meg a *vonat* és a *sor* sakknyelvi jelentését. Szerepeltetésüket indokoltan tartanám, hogy legyen meg az átmenet a hadszíntér egészét jelölő *tábla* és az annak egy-egy kis egységét („kockáját”) jelölő *mező* között: a *vonat* jelentése 'nyolc mező alkotta függőleges oszlop', a *soré* pedig 'nyolc mező alkotta vízszintes sor'. (A vonalakat betűk, a sorokat számok jelölik.)

Sem a Kéziszótár, sem a Nagyszótár nem veszi fel az *átló* sakknyelvi jelentését; pedig érdemes volna feltüntetni, mivel eltér a mértanból ismerttől. A sakkjátszót tekintve a mértanban csak a sarokmezőket összekötő ferde egyenesek minősülnek átlónak: az a1 mezőt a h8-cal, illetőleg a h1-et az a8-cal összekötők. Ezzel szemben a sakkban átlónak mondjuk mindazokat a ferde egyeneseket, amelyeken a futók mozoghatnak: például a b1 mezőt a g8-cal vagy a c1 mezőt az a3-mal összekötőt. A mértani átlónak megfelelő egyeneseknek külön nevük is van: ez a két *nagyátló*.

A sakkjátszmákban nagy szerepet kaphat a tábla középső, *centrum* néven emlegetett része. (Szűkebb értelemben a négy középső mező együttesét hívják így, tágabb értelemben a c3, f3, f6, c6 mezők által határolt területet.) A Kéziszótár nem emeli ki a szó sakknyelvi használatát. Ez érthető, hiszen az nem mutat fontos többletet vagy lényeges különbséget a *centrum* általános(an ismert) jelentéséhez képest. A sakknyelvben egyébként metonimiával egy másik jelentés is kialakult: 'a centrumban kiépített állás, támaszpont', például „Világosnak sikerült stabil *centrumot* kiépítenie”. Szerintem a Kéziszótárral ellentétben a Nagyszótárba érdemes volna bevenni mindkét sakknyelvi jelentésárnyalatot.

Az *állás* lexémának a sakknyelvre jellemző jelentését körülbelül így lehetne meghatározni: 'a táblán kialakult harci helyzet, a meglévő bábok elhelyezkedésének összképe'. Mindkét szótár

„kerülgeti” ezt hozzá közel álló árnyalatok szerepeltetésével, de éppen ezt az árnyalatot egyik sem adja meg, és így persze sakknyelvi voltát sem emelhetik ki. Kár, hiszen olyan jelentésről van szó, amelyet nem csupán a sakkot versenyszerűen játszó köre ismer. – A szónak az általános sportnyelvi ’mérkőzés részeredménye’ jelentése viszont mindkét szótárban megvan. A Nsz. arra is utal, hogy mérkőzéssorozatnak szintén lehet részeredménye, és ezt éppen egy sakkhírről szemlélteti.

Az *alapállítás* szónak a Kézisztótárban van sportnyelvi jelentése, de a sakknyelvi nincs meg. Ezt a hiányt a Nagyszótár olyan megfogalmazással pótolja, amilyen a Kézisztótárban szintén lehetséges volna: ’<sakkban a játszma megkezdésekor:> a figurák (hagyományosan megszábot) kiindulási helyzete’.

A sakkszókincsben nincs uralkodó terminus annak a kifejezésére, hogy a gyalog az utolsó sorra érve tiszté változik át. Több ige is használatos az átalakulásnak és az ahhoz vezető folyamatnak a kifejezésére: a gyalog *átalakul*, (*vezérré/tiszté/stb.-vé*) *változik / lép elő*, *bemegy vezérnek* stb.; és persze megvannak a sakknyelvben a megfelelő főnevek és főnévi szintagmák is: *gyalogátalakulás*, *a gyalog átváltozása* stb. A folyamatot és a végső mozzanatát tárgyvas szintagmák is jelölik: *beviszi/bevezeti/betolja a gyalogot*. Mindez – tökéletesen érthetően – nincs meg a Kézisztótárban. Az egyik ok éppen a bőség zavara: a szótáríró, illetve szerkesztő számára nehéz a választás az egyenrangú elemek közül. A másik, ennél valószínűleg fontosabb ok pedig az, hogy olyan általános jelentésű, széles jelentésterjedelmű szavakkal állunk szemben, amelyekkel kapcsolatban a Kézisztótárban indokolatlan volna sakknyelvi alkalmazásuk kiemelése. A Nagyszótár terjedelme és jellege már inkább megengedné a sakknyelvi használat megemlítését, például a felsorolt tárgyas, *be-* igekötős igék szócikkeiben. – A *betol* igének egyébként a sakknyelvben más jelentése is van: ’a gyalogot úgy tolja előre, hogy a csere elől kitérve beékeli az ellenfél hadrendjébe’. (Bizonyos megnyitásoknak – például a francia védelemnek, a Caro–Kann-védelemnek – van jellegzetesen „betolós” változatuk.) Ennek az árnyalatnak a szerepeltetése a Kézisztótárban természetesen túlzás lett volna, a nagyszótári felvételét azonban lehetségesnek látom.

Az ÉKsz.² nemcsak az *üt* szócikkében hozza a megfelelő sakknyelvi jelentést, hanem az igekötős *kiüt*, *leüt*, *elüt* igékéiben is. (Az *elüt* esetében szerintem ez ma már ritka, talán ki is maradhatna.) A *beüt* szócikkéből azonban hiányzik ez a jelentés: ’<sakkfigurát> úgy üt le, hogy azzal az ellenfél bábjainak falát megbontja’. Szerepeltetése már csak azért sem volna túlzás, mert a szócikkben (helyesen) kártyanyelvi jelentés is megjelenik. A Nagyszótártól pedig el is várható a *beüt* sakknyelvi jelentésének megadása.

Nem említi a Kézisztótár az *elnéz* és az *elnézés* sakknyelvi vonatkozását sem, pedig az nem csupán a versenyzők körében ismert. Igaz, a főnévnek a szótárban megadott ’figyelmetlenségből becsúszott tévedés’ jelentésébe a sakknyelvi árnyalat is belefér. Az ige szócikkében azonban ennek nincs megfelelője. Gyakorisága, jellemző volta miatt mindkét szócikkben jó volna jelezni a sakknyelvi alkalmazást, a Nagyszótárban még inkább.

Érthetőbb, hogy hiányzik a Kézisztótárból a *benéz* igének a ’fenyegetést, támadást nem vesz észre, ezért nem is tudja azt megakadályozni’ jelentése. Ilyenféle szókapcsolatokban fordul elő a sakknyelvben: *benézte a matot*, *benéztem a kombinációt*. Használata kétségtelenül része annak a divatjelenségnek, amely a *be-* igekötővel kapcsolatban az utóbbi egy-két évtizedben megfigyelhető. Az említett jelentés más sportágak (és sajtójuk, közvetítésük) nyelvében is él: *a kapus benézte a lövést / a vívó benézte a tust*. Úgy vélem, ennek a Nagyszótárban, sőt a Kézisztótár reménybeli újabb kiadásában már helye lenne. – A szlengben egyébként az ige az ehhez közeli, de tágabb körű ’téved’ jelentést vette fel (Parapatits 2008).

A *sáncol* ige szócikkében a Kézisztótárban megvan a sakknyelvi jelentés, ezért feltűnő, hogy a *sánc* főnévében nincs. Érdekes, hogy a sakknyelvben ez a főnév nem ’sáncállás’, hanem ’elsáncolás’ jelentésű, azaz műveletet jelöl. Ez nemcsak a jelentéstan, hanem az etimológia szempontjából is fontos: arra mutat, hogy a sakknyelvi *sánc* elvonással jött létre a *sáncol* igéből.

Az ÉKsz.² a *lépéskényszer* címszóhoz csak ezt a jelentést rendeli: 'az a helyzet, körülmény, amely hatására vki cselekedni kényszerül'. Mellőzi tehát ezt: 'olyan helyzet a sakkban, amelyben a játékos amiatt, hogy rá hárul a lépés kötelessége, kénytelen állását elrontani'. Ezt a jelentést több okból is hiányolom. Egyrészt azért, mert valószínűnek tartom, hogy a szócikkben megadott jelentés a sakknyelvből fejlődött. Másrészt azért furcsállom a hiányt, mert az azonos összetételi tagokból álló *kényszerlépés* szócikkében (helyesen) találhatunk mind sakknyelvi, mind tágabb körű jelentést.

Az *oppozíció* szócikkéből nem hiányolnám az általános 'szembenállás' jelentés sakknyelvi árnyalatát ('a királyok bizonyos típusú szembenállása, jellegzetes pozíciója egymáshoz képest'), ha a szócikk nem említene egy csillagazatit, amelynek megadása nem tűnik indokoltabbnak a sakknyelvinél.

Vitatható, hogy hasznos volna-e a Kéziszótár *csele* szócikkébe felvenni a sakknyelvi jelentést: 'olyan megnyitás(i változat), amelyben a játékos (ideiglenes) anyagi hátrányt vállal figuráinak gyorsabb játékba hozatala, illetve támadás céljából'. Kétségtelen, hogy a sakknyelv fontos és gyakori eleméről van szó, de olyanról, amely többnyire összetételi tagként használatos. Lehetséges, hogy a jelentés megadása lavinaszerű folyamatot indítana el az összetett címszavak felvételében, és ez mind a szótár egészét, mind a benne megjelenő sakszókincs belső arányait tekintve egyenlenséget okozhatna. A Nagyszótárban talán könnyebb lesz olyan lexikográfiai megoldást találni, amely a „lavinaveszélyt” csökkentve teszi lehetővé, hogy a sakknyelvi jelentés se maradjon el.

A *cserél* ige mellől nekem már csak azért is hiányzik a sakknyelvi jelentés(árnyalat), mert a *cserél* és *lecserél* szócikkekben megvan.

Számomra nehéz kérdés vetődik fel a *döntetlen* szócikkével kapcsolatban. Mivel a döntetlen sok sportágban lehetséges eredmény, a Kéziszótár a lexémát általános sportnyelvi jelentéssel (két szófajjal), konkrét sportágak említése nélkül veszi fel. Ez önmagában helyes volna. Van azonban *remi* címszó is (szintén helyesen), 'sakkban: döntetlen' jelentéssel. Ebből valaki arra következtetésre juthat (bár nem feltétlenül), hogy a sakkbeli döntetlennek csupán *remi* a neve, és ott a *döntetlen* nem használatos. A valóság pedig az, hogy a sakknyelvben (egymás pontos színönimájaként) mindkét szó igen gyakori. A lehetséges félreértést például úgy lehetne kiküszöbölni, ha a *döntetlen* szócikke példaként néhány sportágat megemlítené (*stb.*-vel), köztük a sakkot is. Elképzelhető azonban az is, hogy a tévedés esélyét túlértékelem, s így kiegészítésre sincs szükség.

Hibának tartom viszont azt, hogy a *parti*² szócikk a 'játszma' jelentésnél csak a biliárdra és a kártyára utal, a sakkra nem. A sakknyelvben ugyanis a *parti* a *játszma* egyenrangúnak mondható vetélytársa, nem csupán a versenyzők szóhasználatában.

A *tengerikígyó* 'igen hosszú, (általában) legalább 100 lépéspárból álló játszma' (vö. angol *sea snake*, német *Seeschlange*) nem tartozik a sakszókincs gyakori elemei közé, inkább csak a versenyzők beszédében és a szaksajtóban jelenik meg. Érthető tehát, hogy az ÉKsz.² megfelelő szócikke ezt a jelentést nem hozza. Szemantikai és etimológiai érdekessége miatt azonban talán mégsem volna haszontalan a felvétele a 'túlságosan elhúzódó ügy, vita' mellé.

A demonstrációs tábla (nagy, függőlegesen elhelyezett, mágneses saktábla) ma is fontos eszköze a sakkedzéseknek, különösen a gyerekek oktatásának. Nemrég még szinte elmaradhatatlan kelléke volt a jelentősebb versenyeknek is: ilyen táblákon közvetítették az erre vállalkozók (többnyire tizenéves fiatal emberek) a nézőtérben ülők számára a színpadszerűen kiemelt, elkerített helyen folyó játszmákat. Az ilyen tevékenységet végzők neve *demonstrátor* (volt), a tevékenységet jelölő ige pedig a *demonstrál*, általában tárgy nélkül használva. (Ma már a versenyeken és a sakkról tartott előadásokon többnyire számítógéppel összekötött kivetítőket alkalmaznak, bár a demonstrációs tábla sem ment ki egészen a divatból. Itt köszönöm meg két tehetséges, fiatal sakkozónak, Ruszin Annának és Mányoki Annának a mai körülményekre vonatkozó szíves közlését. – Egyébként az érdeklődők számára az internet napjainkban már „házhoz szállítja”, egyenes adásban közvetíti a nagy sakktornákat.) – Az ÉKsz.² a *demonstrátor* címszónak csak a következő jelentését közli: 'a demonstrációkon a professzornak segédkező v. (kisebb) tanszéki feladatokkal megbízott felsőbb

éves hallgató'. Esetleg a sakkal kapcsolatos jelentés is helyet kaphatna mellette, bár kevésbé ismert és eleven. A *demonstrál* igénél megadott 'szemléltet, bemutat' jelentésbe a sakkal kapcsolatos árnyalat is beletartozik, külön kiemelésére nincs erős indok. A Nagyszótárban viszont mindkét szó sakknyelvi használatának „demonstrálását” szükségesnek látom.

A sakkversenyek egyik tipikus lebonyolítási módját a *körmérműködés* lexéma jelöli. Az ÉKsz.² a sakknyelvi használatot nem emeli ki, általános sportnyelvi jelentést ad a szónak. Ez nem kifogásolható, sőt helyeselhető megoldás. A Nsz. majdani szócikkében sincs feltétlenül szükség a sakkbeli *körmérműködés* külön kiemelésére, jellegzetes volta miatt azonban jó volna megjeleníteni a példamondatok között.

A sakkozás szókincsének érdekes eleme a *leesik*. Megértéséhez tudni kell, hogy a hagyományos (mechanikus) sakkórákon a 11-es szám közelében egy zászlócskaszerű alkatrész van felszerelve (l. az ÉKsz.² *zászló* szócikkét). A közeledő nagymutató ezt a zászlót felemeli, majd a 12-es számot elérve „leejti”. Ha a zászlócska a megszabott lépésszám teljesítése előtt esik le, az azt jelenti, hogy a játékos túllépte a gondolkodási időt, és ezzel veszített. A *leesik* ige eredetileg azt jelöli, ami ilyenkor a zászlócskával történik. Metonímiával azonban a játékosra vonatkozó jelentésárnyalatot is felvett: *a versenyző leesett*, vagyis túllépte a gondolkodási időt. – Teljesen érthető, hogy a két sakknyelvi jelentés(árnyalat) nem került be a Kéziszótár *leesik* szócikkébe: részint felesleges, részint nehéz is volna a beillesztésük. A Nagyszótárba viszont könnyebb és kívánatos lenne felvenni őket.

Szintén az említett zászlóra vonatkozik a *lóg* két sakknyelvi jelentésének egyike: 'vészesen közeledik a leeséshez'. A másik pedig egy-egy báb veszélyeztetettségét fejezi ki: 'ütésben áll, azaz a következő lépésben leüthető'. A Kéziszótár egyiket sem közli. Ez egyrészt azzal magyarázható, mint a *leesik* esetében; másrészt az 'ütésben áll' a sakknyelven belül is bizalmas használatú, sőt kissé szlenges „ízű”. A Nagyszótárban viszont mindkettő helyet kaphatna.

A *tábla* szónak két sakknyelvi jelentése is van. Az egyik a 'saktábla'; ez természetesen a Kéziszótárban is megtalálható. A másik speciálisabban szaknyelvi; azzal van összefüggésben, hogy a csapatversenyeken az együttesek tagjait játékerjük sorrendjében ültetik az asztalsoron elhelyezett táblákhoz: az elsőhöz a csapatok legerősebb képviselőit és így tovább. Így például a *negyedik tábla* szókapcsolat jelentése: 'az erőrend szerinti negyedik hely, ill. az annál a táblánál küzdő játékos'. Például: „A magyar csapat dobogós helyezéséhez nagyban hozzájárult a negyedik táblán elért kitűnő eredmény.” Ez a jelentés nem került be a Kéziszótárba. Úgy vélem, határozottan van dolgunk, a kihagyás és a szerepeltetés mellett is lehet érvelni. Mivel azonban a *táblás* melléknév szócikkében megtaláljuk a sakknyelvi '<vhányadik> táblán játszó' jelentést, jó volna a *tábla* főnévét is ehhez igazítani. A Nagyszótárban pedig majd feltétlenül helye lenne a második sakknyelvi jelentésnek is. – A *táblás* egyébként (sorszámnevi jelzővel) főnevesülve is használatos, például: „A csapat tizenegyedik táblása egy fiatal mesterjelölt”; ezt azonban az ÉKsz.² nem említi. Megvan viszont benne (helyesen) a *táblás* melléknév '<vhány> táblán játszott' jelentésárnyalata, a *huszonöt táblás szimultán* szókapcsolattal szemléltetve.

A versenyzők körében sincs egyetértés abban, hány jelentése van (vagy legyen) a sakknyelvenben a *figura* szónak. A 'bábu' a nem sakkozók számára is ismert; az ÉKsz.² természetesen megadja. A 'tiszt' jelentésről viszont nincs egységes vélemény: a versenyzőknek és a szakirodalomnak egy része szívesen alkalmazza (pl.: *figurát áldozott* 'tisztet áldozott'); más részük kerüli és ellenzi, éppen a 'bábu' jelentésre tekintettel, az egyértelműséget oltalmazva. Nem csoda, hogy a 'tiszt' nem került be a Kéziszótárba. A Nsz. viszont aligha mellőzheti.

A sakknyelven élnek olyan bizalmas vagy szlenges használatú, gyakran tréfás hangulatú jelentések, amelyeknek – teljesen érthetően és elfogadhatóan – nyomuk sincs a Kéziszótárban. Csak érdekességképpen említem meg közülük az *eprészik* ige 'sakkfigura v. sakkjátékos' az ellenfél bábjaikat sorra leszedgeti' jelentését. Nemesgyeser pejoratív felhang járul hozzá: a játékos belefledkezhet az „eprészésbe”, elhanyagolva királya védelmét. A Kéziszótár egyébként '(földi) epret

szed (és eszik); szamócázik' jelentésében ismeri az igét. Érdekessége miatt a Nagyszótár talán a sakknyelvit is felvehetné.

Van egy olyan különleges eset, amelyben a sakknyelvi jelentés csak részben hiányzik a Kéziszótárból. A Nsz. az *ad* egyik jelentését így fogalmazza meg: ' <játékban, küzdelemben vmilyen helyzetet, állást> idéz elő, teremt, ill. <játszmát, meccset stb.> vmilyen állásba hoz'. A szócikkbeli példamondatokból kiderül, hogy a definíció a *sakkot ad*, illetve *döntetlenre ad* típusú szintagmák alapján született. A Kéziszótárban ez a jelentés valóban nincs meg. Megvan viszont a *sakkot ad* szintagma, de nem az *ad*, hanem a *sakk* szócikkében, értelmezett szókapcsolatként.

Itt emlétek meg egy másfajta lexikográfiai különbséget a két szótár között. A Nagyszótár alkalmaz szócikkvégi utalásokat, többek között összetett szavakra. Az *asztal* szócikkében utal arra, hogy a megfelelő betűrendi helyen lesz *sakkasztal* címszó, az *automata* szócikke pedig összetélteli utalással hívja fel a figyelmet a *sakkautomata* lexéma létezésére. Ezzel szemben a Kéziszótárban ilyen utalások eleve nincsenek. Szintén nincs benne *sakkasztal* és *sakkautomata* címszó. Az utaláshiány ennek a szótárnak lexikográfiai jellemzője, nem róható fel hibaként. Az viszont jó volna, ha a két címszó szerepelne benne. És ezzel meg is érkeztünk következő témánkhoz, de ott ezt a két lexémát már nem hozom újra szóba.

4. A címszóhiány nem csupán abban különbözik a jelentéshiánytól, amit az elnevezése elárul. Míg a jelentéshiány esetei széles skálán helyezhetők el a tökéletesen elfogadható, sőt helyeselhető elhagyástól a teljesen indokolatlan mellőzésig, a címszavak szerepeltetésének elmaradása csak kivételesen mondható kétségtelen hibának. Az ÉKsz.² sakkcímszó-válogatásával kapcsolatban egyetlen ilyen hibát találtam: azt, hogy nem jelenik meg benne a *sakkozó*.

A sakknyelvi vonatkozású címszavak felvételében valamivel kevésbé tűnik fontosnak az ÉKsz.² és a Nsz. jellegének és terjedelmének különbsége, mint az ilyen jelentésekében. A következő javaslati listám lexémáinak többsége tehát véleményem szerint nemcsak a Nagyszótár címszavai közé kerülhetne be, hanem a Kéziszótár majdani újabb kiadásába is.

A sakkszókincsnek a versenyzők eredményességére, játékerejére, minősítésére vonatkozó elemei közül a *sakkvilágbajnok*, *mesterjelölt*, *értékszám* címszavak felvételét javaslom. A *mesterjelölt* egyébként külön szótörténeti-etimológiai vizsgálatot érdemelne annak a tisztázására, mióta használatos, és hogy keletkezésében és elterjedésében mekkora lehetett az orosz minta szerepe. Az *értékszám* pedig olyan (folyamatosan változó) minősítési pontszámot jelöl, amely ma már a sakkversenyzők egész pályafutását végigkíséri; ez a pontszám és a hozzá kötődő értékelési rendszer egy magyar származású tudósnak, Élő Árpádnak a találmánya.

Legalább a Nagyszótárba bekerülhetne a Kéziszótárból hiányzó *zónaverseny* 'az egyéni sakkvilágbajnokság földrajzi zónánként lebonyolított selejtező szakasza', valamint a két szófajú *zónaközi*: melléknévként a *verseny* és a *döntő* jelzőjeként (volt) használatos, főnevesülve pedig 'zónaközi döntő' jelentésben. Kéziszótári szerepeltetésük inkább eddig lett volna indokolt, ugyanis napjainkra ezek a versenyformák már nem jellemzők. (Az internet segítségével találtam zónaversenyekről szóló híreket az új évezredből is, de ezek nem a sakk világából valók, hanem az autósportból és a zenei életéből; és úgy tűnik, bennük a *zóna* nem a világon, hanem csupán az országon belüli körzetet jelent.)

A *döntetlen* jelentésével kapcsolatban már megemlítettem, hogy a Kéziszótárban megvan a *remi* címszó. Szívesen látnám mellette mindkét szótárban a '<sakkban> döntetlen ér el' jelentésű *remizik* igét. A tárgyias *kiremiz* '<hátrányos állást> döntetlenre ment' belterjesebben szaknyelvi volta miatt nem való a Kéziszótárba, sőt nagyszótári szerepeltetése is inkább csak érdekes képzésmódja miatt vehető számításba. A *szalonremi* 'rövid játszmaiban született, gyakran előre megbeszélte döntetlen' viszont mindkét szótárban helyet érdemelne.

A *sakk-könyv* (azt mondhatom: természetesen) címszó a Kéziszótárban. Egy újabb kiadásban és a Nagyszótárban talán az lehetne a *tornakönyv* is. Ismertsége, gyakorisága önmagában nem

érdemesítené erre a rangra, szemantikai érdekessége viszont igen: jelentése ugyanis nem 'olyan könyv, amelyben (szer)tornáról van szó', hanem 'egy saktornát, azaz sakkversenyt (részletesen) tárgyaló könyv'.

Az eddigi címszójavaslataim (egy-két részleges kivétellel) a versenyzéshez kötődnek; a következők magához a sakkhoz.

Az *alapsor* olyan helyet jelöl a sakktablán, amelynek több szempontból (az alapállásban, a gyalogok átalakulásában stb.) is kiemelt szerepe van, ezért jó lett volna mindkét szótárban címszóvá tenni. (A labdajátékokból ismert *alaprival* egyébként megvan bennük; igaz, nem csupán a sportnyelvi jelentésben.)

Arra tekintettel, amit a jelentéshányról szólva az *átló* ügyében írtam, hasznos lenne mindkét szótárba felvenni a *nagyátló* címszót is.

Ugyancsak megjelenhetne bennük a futó és a huszár összefoglaló elnevezése: a *könnyűtisz*; ugyanígy a vezéré és a bástyáé: a *nehéztisz*.

Három ige felvételét is szeretném javasolni: *beáldoz*, *bemattol*, *besáncol*. Nem az utóbbi két évtized *be-* igekötöző divatja szülte őket, jóllehet gyakoriságukat kétségtelenül növelte.

A *beáldoz* azért is figyelmet érdemel, mert használata a sakk világán kívülrre is kiterjed. Különösen kedveli a sajtónyelv, például efféle mondatokban: „A nagyobbik kormánypárt *beáldozta* az igazságügyi tárcát”, azaz (a koalíció megkötése érdekében) átengedte a kisebb partnerének. Lehet, hogy a szó ilyen alkalmazása nem csupán a sakknyelvből ered, de szinte bizonyosan ez az egyik forrása.

A *mattol ad* szintagma a főnév szóikkében szókapcsolati példaként megvan a Kéziszótarban. Azt a situációt, amelyet megjelenít, a *bemattol* tranzitív módon, sőt a cselekvésnek az ellenfélre ráható jellegét kiemelve fejezi ki. Ilyen funkciójú a Kéziszótarban címszóként meglévő *megmattol* is, csakhogy jóval ritkábban fordul elő, mint a *bemattol*, és ez a gyakorisági viszony nem mostanában alakult ki. Úgy vélem, mindkét szótárban szükség lenne a *bemattol* felvételére, akár a *megmattol* „beáldozásának” árán is.

A *besáncol* ige a beszélt sakknyelvben sűrűn jelentkezik, sokan szinte kizárólag ezt választják az ÉKsz.² címszavaiként is meglévő *sáncol* és *elsáncol* helyett. Van azonban bizonyos belterjessége, némi szlenges zöngéje, ezért talán csak a nagyszótárbeli felvétele lenne indokolt. Kéziszótári szerepeltetését ugyanakkor támogatja a *berosál* ottani jelenléte.

5. A szerintem felesleges címszótöbblet esetei a Kéziszótarhoz kötődnek. Nem mindig lehet rólok megállapítani, hogyan és miért kerültek a szótárba. Számításba vehető indok lehet érdekes hangzásuk vagy a valóságosnál fontosabbnak hitt jelentésük. Mivel összetett szavakkal van dolgunk, az is lehetséges, hogy a szótár egyfajta „nyomjelző” szerepet szán nekik más hasonló képviselőikben.

Szerepeltetésük hátránya a következtelenség. A sakkjáték és a sakkszókincs részrendszereiből kiragadva, ottani párjuk vagy társaik nélkül tűnnek fel, a felemáság furcsa érzését keltve az olvasóban.

Szakmai elfogultság volna azt várni a Kéziszótartól, hogy címszóként kapjanak benne helyet a sakkmegnyitások elnevezései. Ismertségük sem indokolná ezt, hiánytalan megjelenítésük pedig többféle nehézségbe ütközne. A következetes, helyes megoldás szerintem teljes mellőzésük volna; a megnyitásnevek sakklexikonba vagy szakszótarba valók. – Közülük az ÉKsz.² címszavaként a *királyindiai* (a *királyindiai védelem* szókapcsolatban értelmezve) és a *vezércsel* jelenik meg. Kétségtelen, hogy ezek gyakori, fontos megnyitásokat jelölnek, de csak kettőt a sok közül. A rendszerkényyszer pedig ilyen kérdéseket vet fel: Ha megvan a szótárban a *királyindiai*, miért nincs meg a *vezérindiai*, a *nimzoindiai*, a *bogoindiai*, az *óindiai*? És ha van *vezércsel* címszó, miért nincs *királylcsel*?

A *vezércsere* és a *vezérgyalog* talán azért vált az ÉKsz.² címszavává, mert előtagjuk valamilyen fontosságot sugall. Valójában azonban a velük jelölt mozzanatnak, illetőleg bábnak a sakkjá-

tékban hozzá hasonló társaihoz képest nincs kétségtelenül kiemelkedő szerepe. Így címszó lehetne a *gyalogcsere* vagy a *tisztcsere*, illetőleg a *királygyalog* vagy a *bástyagyalog* is. Bár statisztika nem áll rendelkezésemre, a *vezérgyalog* felvételét esetleg támogathatja a *futógyalog*, *huszárgyalog* szavakénál biztosan nagyobb gyakorisága. Úgy vélem, a *vezércsere* esetében az effajta érv sem állja meg a helyét. – Többé-kevésbé megmagyarázhatónak, tehát elfogadhatónak tartom viszont azt, hogy az egyes figurák feláldozását jelölő szavak közül éppen a *gyalogáldozat* és a *vezéráldozat* került az ÉKsz.² címszavai közé. Az előbbinek a denotátuma a gyakoriság miatt, az utóbbié pedig a jelentőségére és a látványosságára tekintettel érdemel kiemelését. – A *vezéráldozat* emellett még azért is, mert a sakknyelvből indulva behatolt az élet és a nyelvhasználat más területeire is. Határozottan kedveli például a sajtónyelv, ilyenféle mondatokban: „A kormányfő a pártja nyomására *vezéráldozatot* hozott”, azaz leváltotta egy kulcstárca miniszterét.

A *gyalogelőny* kézisztótári jelenlétét talán gyakoriságának köszönheti. Szereplését azonban mind az előtag, mind az utótag irányából nézve zavarónak tartom: egyfelől a *tisztelőny*, *bástyaelőny* stb. sorából áll magányosan kiragadva, másfelől ugyanígy megjelenhetne címszóként a *gyaloghátrány* is.

A *királyszárny* felvétele pedig azért válik következetlenné, mert nincs meg vele egyenrangú párja, a *vezérszárny*.

6. A szótári anyag áttekintése közben talákoztunk már olyan esetekkel, amelyekben a sakkszókincs eleme **a sakk világából kilépve** az élet és a nyelvhasználat más területeire is behatolt. A jelenség lehetséges vagy biztos reprezentánsaként eddig a *lépéskényszer*, a *beáldoz* és a *vezéráldozat* került szóba. Most következő társaik mind a Kéziszótárból valók, a nagyszótári kötetben nem találtam példát ilyen átlépésre. (Vö. még Tompáné Kmetovits Erzsébet 2003.)

A sakknyelvből való kilépés legismertebb, leggyakrabban használt példája az ÉKsz.² *sakk* szócikkében 'tevékenységében korlátoz vkit, ellenintézkedéssel fenyegeti' jelentéssel meglévő *sakokban tart* szókapcsolat. Ez a kifejezés ma már magában a sakknyelvben nem is fordul elő.

A *sakkozik* természetesen elsősorban 'sakkot játszik', de az ÉKsz.² joggal jelzi mellette, hogy a bizalmas nyelvhasználatban, rendszerint pejoratív árnyalattal 'taktikázik, manőverez; pusztá eszközként bánik vkivel' jelentést is felvett.

A *sakkhúzás* a Kéziszótár szerint a választékos nyelvhasználat eleme, 'ügyes, ravasz lépés, fogás v. intézkedés' jelentéssel. A szócikk nem utal magára a sakkra vagy sportnyelvi használatra. Ezt helyesen teszi: a sakknyelvben (legalábbis ma már) nem fordul elő a *sakkhúzás*, az összetételi előtag tautológiás volna. – Maga a *húzás* 'sakkbeli lépés' viszont a sakkszókincs gyakori, kissé bizalmas hangulatú eleme. Számomra nem egészen világos, hogy a Kéziszótár ezt feltünteteti-e, ott ugyanis a *húzás* címszónál ilyen meghatározást találunk, „bizalmas” minősítéssel: 'sakkhúzás', '(váratlan, ötletes) cselekedet, lépés'. Nem tudom, hogy itt a 'sakkhúzás' ugyanaz-e, mint az imént tárgyalt, megfelelő szócikkben, vagy pedig 'sakkbeli lépés'-ként értelmezendő-e. Az első válasz mellett részben az szól, hogy a *húzás* szócikkében nincs „sportnyelvi” minősítés, részben pedig az, hogy az ÉKsz.² természetes módon, szokásszerűen alkalmazza a címszavait egymás értelmezésére. Az viszont a második választ sugallja, hogy az első esetében a két jelentésárnyalat között nemigen volna különbség. A megfelelő megoldás mindenesetre az volna, ha a szócikk egyértelműen és egymástól megfelelően elválasztva megadná mind a sakknyelvi, mind az azon kívüli jelentést. Kronológiai viszonyuk szerintem tisztázó vizsgálatra vár, hasonlóságot vélek felfedezni a *lépéskényszer* esetével.

A *patthelyzet* címszónak az ÉKsz.² a sakknyelvi 'patt' mellett sajtónyelviként a 'megoldhatatlannak, kimozdíthatatlannak tűnő helyzet' jelentését is feltünteteti. Ez lényegében helyes megoldás, két apróságot mégis hozzáteszek. A sakknyelvben a *patthelyzet* ritkán fordul elő, sokkal gyakoribb maga a *patt*. Ami pedig a másik jelentést illeti: a sakknyelvből átkerülve valóban a sajtóra lett a leg-

jellemzőbb, de olykor a mindennapi társalgásban, munkahelyi vagy magánéleti konfliktusokkal kapcsolatban is felbukkan.

A Kéziszótár *sakk-matt* címszava önmagában csak a sakknyelvi 'matt' jelentést kapja meg. Szerepel azonban a szócikkben értelmezett szókapcsolatként a *sakk-mattot kap* és a *sakk-mattba kerül* is, utalással arra, hogy átvitt értelemben, azaz a sakk világán kívül szintén használatosak, 'helyzete reménytelen lesz, vállalkozása csődöt mond' jelentéssel. Hiányolom viszont a szócikkből annak a jelzését, hogy a címszó a sakkszókincsből a labdajátékokéba, pontosabban az azokról szóló közvetítésekebe is bekerült: sűrűn hallhatjuk bennük, hogy *sakk-matt a védelem*, azaz tehetetlen a támadással szemben.

A *berosál* ige sakknyelvi 'végrehajtja a sáncolást' jelentése mellé „argó” minősítéssel veszi be a szótár ezt: 'nagyon megijed; ijedtében becsinál, berezel'. Efféle rétegnyelvhez is vezet tehát út a sakknyelv felől.

Az *időzavar* szócikkében az ÉKsz.² magához a címszóhoz csak a sakknyelvi jelentést fűzi: 'sakkban az a helyzet, amelyben a játékos a megszabott időből kifutva sietve kénytelen lépni'. Értelmezett szókapcsolatok révén azonban a szócikk „átvitt értelemben is” minősítéssel a sakkon kívüli előfordulást szintén jelzi: (*állandó*) *időzavarral küzd v. küszködik*, ill. *időzavarba kerül*: 'rossz az időbeosztása', 'sok munkájához kevés az ideje'. Ezzel a megoldással a szótár azt a véleményt képviseli, hogy a sakknyelvi jelentés az eredeti, az tágult szélesebb körűvé. Szerintem ez valóban lehetséges, de nem biztos. Az ugyanis szintén elképzelhető, hogy az általános 'az idő szűkössége okozta gond' jelentésnek a sakknyelvi alkalmazás csak egy speciális területen való megnyilvánulása. A kérdés külön szótörténeti tanulmányt érdemelne, ennek a megírására hamarosan szeretnék sort keríteni. (Ha nem gátol meg benne az időzavar...)

A *lépéskényszer* jelentéseivel kapcsolatban már megemlítettem a *kényszerlépés* szócikkét. Megtaláljuk benne mind a sakknyelvi jelentést: 'a játszma állásából kényszerűen folyó előnytelen lépés', mind pedig ezt a „választékos”-nak minősítettet: 'kényszerhelyzetből fakadó cselekedet, intézkedés'. A jelentések viszonya, az elsődlegesség kérdése itt is tisztázásra vár.

A *borítékol* címszónak a Kéziszótár a 'borítékoz', vagyis '<iratot, pénzt> boríték(ok)ba tesz' jelentését adja meg, a sakknyelvi alkalmazásra pedig a *borítékolja a lépést* szókapcsolat értelmezésével utal: 'sakkversenyen a játszma félbeszakításakor a folytatás első lépésének leírását borítékba zárja'. Úgy foglal tehát állást (szerintem helyesen), hogy a sakknyelvi használat az általános jelentésnek egy speciális területre szűkülésével jött létre. Nincs meg viszont a szótárban a *borítékol* 'biztosként jósol; szavatol' jelentése, pedig az ma gyakori a bizalmas nyelvhasználatban. Valószínű, hogy ez pedig a sakknyelvire vezethető vissza. A jelentésfejlődés tehát feltehetőleg ilyen séma szerint ment végbe: általános1 → sakknyelvi → általános2. – A képhez hozzátartozik, hogy a sakknyelvi *borítékol* már elavulóban van, ugyanis mintegy másfél évtizede (a sakkprogramok megerősödése és térhódítása miatt, valamint a versenyek lerövidítésére) a sakkversenyzésből kiszorultak a függőjátzmák.

7. Miután áttekintettem a szótárak sakknyelvi vonatkozású anyagát, befejezésül szeretnék egy kis ízelítőt adni abból, hogyan jelenik meg a sakkozás a példamondatok révén a Nagyszótár olyan szócikkeiben, amelyek részben vagy teljesen **függetlenek a sakkszókincsétől**. Két példát idézek, összesen három címszóval kapcsolatban. (A teljes gyűjtemény a sakkfolyóiratban közölt cikkemben található, l. Horváth 2010a: 8/3: 15.)

Az első példa az *állóharc* szócikkéből származik. Erre a szóra alapjában véve nem mondható, hogy sakkszerű, a szövegkörnyezet mégis többé-kevésbé azzá avatja: „A [sakk]világbajnok ezúttal kedvelt Caro Kann védelmét választotta, és a felek igen nehéz *állóharcot* vívtak” (1998: a Magyar Hírlap tudósításából).

A zárópélda egyrészt azért érdekes, mert az *agresszív* és az *ártalmatlan* szócikkében egyaránt megtalálható; másrészt a tartalma is tanulságos: „A sakkozók különben *ártalmatlan*, kedves

emberek, akik a sakkozásban élik ki az *agresszív* ösztöneiket” (1936: Nagy Lajos Budapest nagykávéház című írásából).

SZAKIRODALOM

- Cseresnyés István 1859. A sakkjáték magyar műszavai. *Vasárnapi Újság* 6: 593–4.
 ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás.* Akadémiai Kiadó. [Budapest.]
 Horváth László 2010a. A sakknyelv és a sakkozás egy nagyszótári kötetben I–II. *Magyar Sakkvilág* 8/2: 31, 8/3: 15.
 Horváth László 2010b. A magyar sakknyelv történetéből. *Magyar Nyelv* 106: 59–78.
 Horváth László 2010c. Az első magyar sakk-könyv etimológiai statisztikája. Megjelenőben a *Magyar Nyelvőr*-ben.
 Nszt. = Ittész Nóra (főszerk.) 2006. *A magyar nyelv nagyszótára II.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
 Parapatics Andrea 2008. *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomkörü színanimamutatóval.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Rozsnyay Mátyás 1859. A sakkjáték. *Vasárnapi Újság* 6: 307–8.
 Rozsnyay Mátyás 1860. *A sakkjáték elemei. Vezérfonal a sakkjáték megtanulására. Kezdek számára.* (Lange M[ax] után.) Heckenast Gusztáv, Pest.
 Tompáné Kmetovits Erzsébet 2003. Sportnyelvi eredetű szavak és kifejezések újabb köznyelvi szó- és szóláskincsünkben. In: Balázs Géza – Grétsy László (szerk.): *Sportnyelvünk a 21. század elején.* Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest. 211–23.

Horváth László
 MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

Horváth, László

Chess terms in recent Hungarian dictionaries

One and a half centuries ago, in 1860, important events took place in the Hungarian chess literature and with respect to the Hungarian chess terminology. This is when the first Hungarian chess column was started (in the paper *Vasárnapi Újság*) and the second book on chess (then believed to be the first) was published in Hungarian. Both the column and the book played a key role in the conscious establishment of the Hungarian terminology of chess.

This paper commemorates that anniversary – but not with historical retrospection; rather, with a discussion of present-day chess terms. It surveys the place chess terms have in the revised Concise Hungarian Dictionary (2003) and in the recently published first volume of Comprehensive Hungarian Dictionary, containing entries for headwords starting with *a, á* (2006). The analysis concerns the principles of selecting headwords, the missing chess-related meanings and the degree of accuracy of those present, and lexicographic labels. It also covers the way items of chess terminology have acquired generalized meanings pertaining to other areas of life and language use.

Keywords: chess terms, missing headword, superfluous headword, chess terms with a generalized meaning